

VINCZE HANNA ORSOLYA

A fejedelmi reprezentáció mint politikai nyelv Pataki Füsüs János királytükreben

A Bethlen uralkodásával kapcsolatos, rendkívüli események megtermékenyítő kihívást jelentettek a korabeli magyar történelmi-politikai irodalom számára. A fejedelem tetteit ő maga is, támogatói és ellenzői is újra és újra elmagyarázták vagy bírálták. Az így létrejött szövegek jelentősége jóval túlmutat Bethlen Gábor fejedelemségén. A szabad királyválasztás, a nemzeti királyság kérdése, a vallásszabadság, a rendi ellenál-lási jog, a keresztény uralkodó elleni hadjáratok jogi és erkölcsi megalapozása a kortárs írástudókat a magyarországi alkotmányos berendezkedés, az uralkodói hatalom legitimitásának és korlátainak, a rendi társadalom szerkezetének, a magyar nemzeti történelemszemléletnek alapvető kérdéseivel szembesítette.¹ E munkák sorába illesz-kedik Pataki Füsüs János királytükre, az első önálló magyar nyelvű politikaelméleti traktátus.²

A Bethlen Gábornak dedikált könyvecske záró fejezete egyszerre foglalja össze a könyvben tárgyalt fejedelmi erényeket és dicsőíti Bethlent azok megtestesítőjeként:

Mindazáltal örüljete, egek, örvendezzete, földnek alsó részei, hegyek, énekeljete, az erdők és azoknak minden fái, Magyarországnak minden népei: mert az Úr cselekedett és cselekeszik mindeneket mivelünk. Az Isten immár meglátogatta az országot, melyben megdicsőítettik. Olyan királyt adott, ki az törvényekből igazán íteli az országot; olyan királyt adott, ki igaz isteni tiszteleten vagyon; olyan királyt adott, ki szereti az elmének és nyelvnek igazságát; olyan királyt adott, ki erős az bosszúságoknak és külső hadaknak elviselésében; olyan királyt adott, ki szorgalmatos minden dolgaiban; olyan királyt adott, ki serény az hadakozásban; olyan királyt adott, ki okossággal fel vagyon ékesített-vén; olyan királyt adott, ki mindeneknek méltó böcsületit megadja; olyan királyt adott, ki mértékletességet tart minden dolgaiban; olyan királyt adott, ki nyájasan beszél szegénnyel és gazdaggal; olyan királyt adott, ki ékesen szóló eszességgel bővölködik; olyan királyt adott, ki hitiben és beszédében állhatatos; olyan királyt adott, ki irtalmas szívű;

1 A Bethlen hadjáratait kísérő politikai irodalomhoz lásd HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994; HARGITTAY Emil, *Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei*, It, 11(1980), 134–147; R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély és a török-kérdés Pázmány politikájában* = Uő, *Europica varietas – Hungarica varietas*, Bp., Akadémiai, 1994, 37–53; TRENCSENYI Balázs, *Patriotism and Elect Nationhood in Early Modern Hungarian Political Discourse = Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern Central Europe*, eds. TRENCSENYI Balázs, ZÁSKALICZKY Márton, Leiden–Boston, Brill, 2010, 499–544.

2 PATAKI Füsüs János, *Királyoknak tüköre*, Bártfa, 1626. RMNY II, 1347.

olyan királyt adott, ki méltósággal, jó hírrel, névvel tündöklök; olyan királyt adott végezetre, ki mértékletes szerencsével jár egy úti társaságon. Ékes arany láncszemek ezek az királynak nyakában, és ugyan illendő is, hogy nála tanáltassanak. Mert az királynak több nemes ajándékokkal kell tündöklőnek lenni, hogy nem mint az alatta való népek. [...] Mint az mi Istentől adatott királyunk BETHLEN GÁBOR, kit méltó, hogy mindenek tiszteljének és szeressenek.³

Az erények rendszerének és a szöveg szerkezetének áttekintését a könyv elején egy összefoglaló táblázat segíti. Eszerint a törvény, különösen a királyokban, elsődleges és másodlagos erényeket követel. Az elsődleges erények Istenre, illetve embertársaira tartoznak. Ezek az isteni félelem (timor Dei), illetve az igazság (justitia). Az ezekből származó erények pedig az erősség (fortitudo), szorgalom (industria), serénység (celeritas), okosság (consilium), ártatlanság (innocentia), mértékletesség (temperantia), nyájasság (facilitas), ékesszólás (prudens eloquentia), állhatatosság (fidelitas), kegyelmesség (clementia), méltóság (authoritas) és mértékletes szerencse (fortuna). Az erényeket a táblázat tovább is rendszerezi, közönségesekre, ezen belül hadi és polgári erényekre, illetve sajátosokra, ezen belül szerzett és esetleges erényekre osztja.⁴ A továbbiakban a másodlagos erényeket pedig tizenkét drágakőnek felelteti meg.⁵ A többszörös tagoláson, áttekintő táblázaton túl Füsüs egész érvelése a rámista szövegszerkesztés elvei szerint építkezik, amennyiben rámizmuson nem egy gondolatrendszert, hanem szövegépítkezési technikák laza egyvelegét értjük.⁶ A szillogisztikus levezetések helyett ugyanis a királytükör inkább szentenciák sora, amelyeket klasszikus auktorokból, bibliai könyvekből és a kortárs történelemből vett példák világítanak meg. Hasonlóan jellemzi Gerhard Oestreich Lipsius rámizmusát, ahol a definíciókat szintén klasszikus idézetek és példák magyarázzák.⁷ A magyar heidelbergiánusok Ramus hatásával inkább Marburgban találkozhattak, ahol Hesseni Móric választófejedelem oktatási reformjának részeként – mely a reformációt az élet valláson túli területeire próbálta kiterjeszteni – rámista tankönyveket vezetett be.⁸ Ennek a „második reformációnak” megnyilvánulási formájaként tekinthetünk a politikai okoskodás iránti érdeklődés megnövekedésére is a 17. század elején. A bel- és külpolitika iránti érdeklődés, az eklekticizmus, illetve a jövőre irányuló várakozások millenarizmusa Füsüs művére is jellemző.⁹

3 *Uo.*, 314–316.

4 Ez a fajta, többszörös tagolás, illetve Füsüs szövegének építkezési módja – ahol nem szillogisztikus levezetésekkel találkozunk, hanem az általános szentenciákat példák sora világítja meg – a rámizmus hatását is mutatja, lásd alább. Vö. Howard HOTSON, *Commonplace Learning: Ramism and Its German Ramifications, 1543–1630*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 16.

5 A drágakövek jelképrendszeréhez lásd Pócsi Katalin, *Pataki Füsüs János királytükörének jelképrendszeréről*, It, 1992, 99–117.

6 HOTSON, *i. m.*, 16.

7 Gerhard OESTREICH, *Neostoicism and the Early Modern State*, transl. David McLINTOCK, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, 41.

8 A magyar heidelbergi diákok csoportjellemzőihez lásd HELTAI, *i. m.*

9 A „második reformációhoz” mint a reformoknak a társadalmi-politikai életre való kiterjesztéséhez lásd Howard HOTSON, *Johann Heinrich Alsted, 1588–1638: Between Renaissance, Reformation and Universal*

Szepsi Korotz György, Prágai András vagy a retorikájában a világi tisztségviselők „méltóságát, szükségszerűségét és hasznosságát” tárgyaló Pécseli Király Imre¹⁰ ugyan- ehhez a saját csoport- és hivatástudattal rendelkező heidelbergi nemzedékhez tartozott, amelynek vezéralakjai Bocskai és Bethlen egyház- és művelődéspolitikájának támogatásával befolyásolni is tudták azt.¹¹ Maga Szenci Molnár Albert, a heidelbergi peregrinusok csoportjának központi figurája, aki tanulmányaikat és kapcsolati hálóikat is szervezte,¹² Füsüs királytükrenek kiadását pedig személyes súlyával, ajánló verssel támogatta, így írt a fejedelem melletti szerepéről: „rajta leszek, hogy amit a maga szántából tesz, soha ne hagyja el az igazhitű fejedelem hív kötelességét.”¹³

Bethlen Gábor alakja Füsüs művének nemcsak az ajánlásában, hanem a főszövegében is vissza-visszatér, rendszerint az egyes erények tárgyalásának lezárásakor, azokat megvilágító példaként, mintegy szövegen kívüli bizonyítékként. Katonai sikerei például az okosság erényét példázzák, hiszen

Mi lehet ennél nagyobb hadakozásban való okosság, mint nem nagy vérontással az napkeletről napnyugotra vitettetett monarchiának méltóságát megkisebbiteni? És amaz nagy álló képnek, melynek lábai egy részént vasból, egy részént cserépből, azaz állandóságból és romlandóságból állanak, egyik koronabéli szarvát letörni, míg amaz szögöletkő, az Úr Jézus Christus kéz nélkül reá szakadand, és voltaképpen elrontja.¹⁴

Az ehhez hasonló szövegrészeket a szakirodalom mint a Bethlen személyéhez kapcsolódó protestáns mitizáció megnyilvánulásait tartja számon. Ennek alap gondolata szerint a Bethlent dicsőítő szöveg(rész)ek, különösen a bibliai párhuzamok célja az uralkodó fejedelmi reprezentációjának szolgálata, Bethlen külpolitikájának, főként a magyarországi hadjáratoknak az igazolása, szerzőik pedig a fejedelem ideológusai. Füsüs művének Bethlen-vonatkozásait, a kötet legitimációs-ideológiai célzatát a magyarországi fejedelmi tükrökről írott monográfiájában Hargittay Emil jellemezte át-

---

Reform, Oxford, Clarendon, 2000, 4. A mozgalom további jellemzői Hotson szerint az eklekticizmus és enciklopédizmus, a bel- és külpolitika megreformálási kísérletei pedig könnyen fordultak millenarizmusba; *uo.*

10 Lásd PÉCSELI KIRÁLY Imre, *Isagoges rhetoricae libri duo*, Oppenheim, 1612. RMK III, 1112. = *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, ford. MIKÓ Gyula, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár: Források, 5), 300–303.

11 HELTAI, *i. m.*, 9–49.

12 Szenci Molnár Albert diplomáciai és művelődésszervező tevékenységéről általában VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., Akadémiai, 1985; SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert a magyar és európai szellemi életben*, Dunaszerdahely–Komárom, Lilium Aurum–Selye János Egyetem, 2011; a magyar nyelvű királytükrok szerzőinek egymáshoz, ill. Szenci Molnár Alberthez fűződő kapcsolataihoz lásd VINCZE Hanna Orsolya, *The Politics of Translation and Transmission: Basilikon Doron in Hungarian Political Thought*, Newcastle Upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2012, 21–45.

13 Szenci Molnár Albert levele Leodiushoz (Kassa, 1625. január 29.) = *Szenci Molnár Albert válogatott művei*, szerk. TOLNAI Gábor, VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Magvető, 1976, 629–630. A *Királyoknak tükröéhez* írott versének kelte: Kassa, 1625. december 6.

14 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 115–116.

fogóan: „A mű célzatossága nyilvánvaló: Pataki Füsüs számára Bethlen már nemcsak fejedelem, hanem potenciális magyar király, egy új ország létrehozója, Pataki Füsüs pedig ennek ideológusa”,¹⁵ aki „Bethlen Gáborban a nemzeti királyt, egy új Magyarországot református uralkodóját ünnepli.”¹⁶ Ugyanakkor az elemzés megjegyzi, hogy a szöveg terjedelmét tekintve a Bethlen-utalások meglehetősen szórványosak, azaz a szöveg elméleti igénye erősebb, mint propagandisztikus vonásai.

A továbbiakban ezért megkíséreljük egy másfajta, eszmetörténeti keretben elemezni Füsüs szövegét és Bethlen alakját-alakzatát. Nem arra a kérdésre keressük a választ, milyen szerepet töltött be Pataki Füsüs könyve Bethlen Gábor fejedelmi reprezentációjában, hanem inkább azt próbáljuk feltárni, hogy mi a funkciójuk a Bethlen-reprezentáció más szövegekből is jól ismert elemeinek Füsüs művében. Milyen politikaelméleti argumentációba építi Füsüs a fejedelem alakját, milyen jelentéseket hordoznak a már idézett Bethlen-utalások kulcsfogalmai és beszédmódjai, mit jelent a törvény, az erősség, a hitbéli állhatatosság, vagy milyen politikai implikációi vannak a biblikus, apokaliptikus vagy prédikatori hangvételnek. Ebben a megközelítésben a Bethlen-reprezentáció maga is a Füsüs által beszélt politikai nyelvek egyike, melynek elemeit jórészt készen kapta, ezek viszont egy új szöveg szövetében a reprezentációs-legitimációs célokon túl egyéb funkciókhoz is juthatnak, további közvetett beszédaktusokat¹⁷ valósítanak meg.

Bethlen Gábor szerepe Füsüs szövegében szorosan összefügg a prédikátor-szerző saját szerepértelmezésével. A szöveg beszélője „Pataki Füsüs János, az kegyelemnek prédikátora”,¹⁸ „országunknak sok jókat kívánó, és Istentől strázsaállásra küldtetett fia”,¹⁹ akinek tisztje és hivatala, hogy „az Istennek hangos trombitájával” intse a fejedelmet és az olvasót mindannak megtartására, amit „az Szentírásból és ez könyvecskéből”²⁰ tanultak. A prédikatori hang, amelyen a szöveg beszélője szól, hatással van a szöveg normatív státusára, sőt a fejedelem és alattvalói viszonyának tárgyalására is.

A királytükör két ótestamentumi mottóval indít. A 2Krn 31, 3–4. rész, illetve Ezsd 7, 24. egyaránt a „kösségnek” és a királyoknak az egyházi tisztségviselőkkel szembeni kötelességeire irányítja a figyelmet. A két ószövetségi könyv Dávid, Salamon és Jósiás királyságának, illetve a babiloni fogságnak a történetét beszéli el, és a protestáns szerzők kedvelt hivatkozásai közé tartozott. A reformátorok gyakran idézték őket az egyház és a világi hatalom viszonyának tárgyalásakor, különösen, amikor a fejedelmeket a vallási reformok támogatására kívánták buzdítani. Jósiás király alakja emellett alkalmas volt arra is, hogy a fejedelmeket kötelességeik megszégésének következmé-

15 HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*, Bp., Universitas, 2001, 50.

16 *Uo.*, 53.

17 Az implikaturák vagy közvetett beszédaktusok vizsgálatának jelentőségéről a kora modern magyar eszmetörténetben lásd BENE Sándor, *Eszmetörténet és irodalomtörténet: A magyar politikai hagyomány kutatása*, Budapesti Könyvszemle, 19(2007), 51–64.

18 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, Ajánlás.

19 *Uo.*

20 *Uo.*, 73–74.

nyaire emlékeztesse.²¹ John Knox például a Pataki Füsüs által is felhasznált szövegrészt idézi az 1560-as Skót Hitvallás 24., a világi előjáróról szóló cikkében, mely szerint a királyok és előjárók feladata a vallás megtartása és megtisztítása is, amint azt Dávid, Jozafát, Ezékiás és Jósiás példája mutatja.²²

A prédikatori hang, illetve a bibliai utalások egyaránt az uralkodó és az alattvalók kötelességeire irányítják a figyelmet. E két célközönség szorosan összefügg, hiszen a szöveg királyoknak tüköre ugyan, ám maguknak az uralkodóknak kell tükörként szolgálniuk az alattvalók számára. Ezért mondja Füsüs az uralkodó és a törvény viszonyáról, hogy „nincsen nagyobb királyi dolog, mint az törvények alá adni magát, és az mi nem szabad, ha megcselekedhetné is, attól magát megtartóztatni, hogy így az népek az törvény és ország jó rendelésének megtartására való fényes tüköre és jó példaadója lehessen.”²³ Az előjárók dolga pedig, hogy a fejedelmet erre figyelmeztessék. Az ország siralmas állapotának oka sem egyéb, hanem hogy „elfogyatkoztanak az jó gondviselők és magisztrátusok, kik az uralkodókat, az népet és minden egyéb rendeket jókká tehetnék.”²⁴ Ez utóbbi szerepet szánja Füsüs saját szövegének.

A „jó gondviselők és magisztrátusok”, amelyekről, illetve amelyek egyikeként Füsüs itt beszél, egyszerre világi és egyházi előjárók. A világi és egyházi magisztrátus fogalma nem válik el: művének ez a sajátossága szorosan köti a volt heidelbergi diákot David Pareus szellemi környezetéhez. A magisztrátus szükségességéről ugyanazzal a bibliai hivatkozással, a Jósiás halála utáni eseményeket elbeszélő Bírak Könyvével érvel,²⁵ amelyről Pareusnál disputált. Ha elvész az istenfélő magisztrátus – tanította a respondens szerint Pareus teológiai classisa –, abból az egyház és az ország, „ecclesia et republica” romlása következik.²⁶ Hasonló szövegrészekkel más volt heidelbergi diákoknál is találkozunk, például Szepsi Korotz Györgynél, akinek ajánlása szerint a fejede-

21 Graeme MURDOCK, *The Importance of Being Josiah: An Image of Calvinist Identity*, *Sixteenth Century Journal*, 29(1998), 1043–1059.

22 John KNOX, *The Scottish Confession of Faith*, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/creeds3.iv.ix.html> (2013.06.29). A hálózati kiadás alapja: *The Edinburgh Collection of Confessions of Faith, Catechisms, Directories, Books of Discipline*, 1722, II.

23 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 121.

24 *Uo.*, 21.

25 „Nem jót kívánnak annakokáért az közönséges polgári társaságnak mindazok, valakik az ő és új keresztyénség nélkül való anabaptistákkal egyetemben azt kiáltják, hogy az magisztrátus az országban nem szükséges. Szintén úgy cselekszenek azok, mint mikor az hajót csak szabadon bocsátának, kormányos mester nélkül, az veszedelmes tengeren, az kocsiban befogott jó kövér lovakat koci nélkül az széles mezőn. Szintén így akarják az országot megfosztani az ő lelkeitől, az ő magisztrátusától, kit assistens formának nem ok nélkül nevezték. [...] Ha az ország népe csak magának hagyattnék, mindenek undokul fenékkal felfordulnának, kinek-kinek az mi jönnek tetszenék az ő szemei előtt, azt cselekedné.” *Uo.*, 52–53.

26 „Cum piis magistratibus plerumque etiam pietas subditorum emoritur ideo sequuntur fatales mutationes Ecclesia & Repub. attrahentes poenas & ruinam.” (*Themata textualia ex libro Judicium usque ad cap. 17. Respondente Johanne Füsüs PATACHINO Ungaro = David PAREUS, Thesaurus biblicus, hoc est themata textualia ex s. Bibliis Veteris et Novi Testamenti succinte collecta, & s. theologiae candidatis ad disserendum proposita*, Heidelberg, 1621, 86.) „Ecclesia et republica” fogalmai a kötetben olvasható többi disputációban is rendszeresen együtt fordulnak elő, pl. 89, 93. stb.

lem, „minden egyéb rendbéli, hű magisztrátussal együtt [...] az közönséges kösségnek éltető lelke [...], kiktől ha megfosztatik az együgyű kösség, prédául és ragadományul hagyatván az ő reá ásítózó farkasoknak és oroszlánoknak, megszagattatik és teljességgel elpusztul.”²⁷

A két fogalom szoros összetartozásából, a *politia ecclesiastica* elgondolásából²⁸ következik, hogy a prédikátor-beszélő feladatának tekinti, hogy minden rendbéli embereket, a fejedelmet is beleértve, intsen kötelességeinek teljesítésére. Bethlen-ábrázolása ezért folyamatosan kétélű: dicséri a fejedelem tetteit, de emlékeztetni is kívánja kötelességeire: „Halandó Bethlen, megemlékezzél arról, hogy az gonosz szerencsének idején oly egyenes erkölcsöt viselj, nemkülönben az minéműt az jó szerencsének idején viselsz, olyat tudniillik, az mely az mód nélkül való vigasságtól mértékletes légyen.”²⁹ Dellius, akinek nevét ebben a Horatius-idézetben Füsüs Bethlenre cseréli, a római történelem ambivalens politikai figurája, aki hadvezérként többször is cserbenhagyta szövetségeseit.³⁰ Az ironia persze nem bizonyítható, ám a közvetett kritika gyakran tetten érhető, amikor Füsüs az országban uralkodó állapotokról ír. A kereskedelmi monopóliumok például, amelyek segítségével Bethlen saját, az országgyűlésben megszavazott adóktól független jövedelmekre tehetett szert, a kortársak egyik fő panasza volt a fejedelem ellen.³¹ Füsüs pedig így ír a kereskedő fejedelmekről:

Kigyomlátsassék azért az gubernálóknak ez az Isten és ember előtt utálatos, telhetetlen kívánságnak vétke. Istentől és az emberektől Isten után nem az kereskedésre emeltetnek fel az uralkodók, midőn valamely méltóságnak tisztiben állattnak, hanem az Isten tisztelietinek és az emberek oltalmazásának szolgálatjára, hogy az ő alattok valóknak jó példaadói legyenek. [...] Mert kereskedni az polgári társaságnak birodalmával nemcsak rút dolog, hanem nagy véték és iszonyú gonoszság. Ez cselekedetiért hitta Herodotus Darius királyt kereskedőnek.³²

27 SZEPSI KOROTZ György, *Basilikon Doron*, Oppenheim, 1612. RMNY II, 1038. Pataki Füsüs és Szepsi Korotz királytükrenek további kapcsolatához lásd VINCZE, *i. m.*, 139–140, 153–156, 170–171.

28 A *politia ecclesiastica* elgondolása szerint a jó polgár jó keresztény, a keresztény társadalom pedig maga a keresztény egyház. (*The Cambridge History of Political Thought*, ed. J. H. BURNS, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 184.) Bene Sándor elemzése rámutatott, hogy ez a politika-fogalom a korai Pázmány, ill. Balásfi Tamás, Melotai Nyilas István vagy Medgyesi Pál műveire is jellemző. Ezt a szerző-csoportot, amelybe Füsüs, Nyugat-Európában pedig Campanella, Kálvin vagy Fenner tartozik, meg kell különböztetnünk azoktól a szerzőktől, akik számára a politika autonóm szféra (pl. Zrínyi, Alvinczi, ill. Bodin, Botero, Lipsius). lásd BENE Sándor, *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth, 1999, 323–355.

29 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 83.

30 A. J. WOODMAN, *Horace, Odes II*, 3, *The American Journal of Philology*, 1970/2, 168.

31 PÉTER Katalin, *A fejedelemség virágkora, 1606–1660 = Erdély története*, szerk. MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986, II, 649–655; MEZEY Barna, *Az erdélyi fejedelemség kormányzata Bethlen Gábor korában = Bethlen Gábor állama és kora*, szerk. KOVÁCS Kálmán, Bp., ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, 1980, 17–27; NAGY SZABÓ Ferenc, *Memoriale = Bethlen Gábor krónikásai*, szerk. MAKKAI László, Bp., Gondolat, 234–235.

32 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 134–135.

Dellius vagy Dárius sem Füsüsnél, sem más szerzőknél nem központi alakjai a Bethlen-reprezentációnak. Annál inkább Nagy Sándor, akinek „magnus” jelzőjét viselt dolgaival Bethlen is kiérdemelte.³³ Nagy Sándor ugyanakkor negatív példaként is többször visszatér a szövegben: hódításai annyiban különböznek a tengeri tolvajétól, hogy több hajóval teszi, amit amaz eggyel,³⁴ haragját mértékletességgel uralni nem tudván megölette kedves embereit,³⁵ és követte a pokolra a mértéktelen borivókat, akiket méltatlanul megjutalmazott.³⁶ A Nagy Sándor-toposz tehát többféle célzattal volt felhasználható. Fejedelmi reprezentációs hasznát a szöveg többször is felülírja, a legegyértelműbben kiemelt helyen magában a dedikációban, azaz abban a szövegrészben, amelyben a kora modern szerző a leginkább befolyásolni próbálja magát az olvasatot:³⁷

Azt mondom, hogy világbíró Sándor nagy monarcha volt, de aki magát meggyőzi, énelőttem nagyobb önánál. Ez peniglen eképpen lehet meg rész szerént itt ez világon, hogyha az király az Istennek törvényéből gubernálja az országot, és önnönmaga is Istentől adatott ereje szerént azokhoz igyekezik életét szabni. Amaz hízelkedőknek agyoktól nem igazán kükoholtatott, kegyetlenekhez illendő éktelen vélekedést peniglen kirekeszti elméjéből: Princeps lege solutus est. Az fejedelem szabados az törvénytől. Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas. Így akarom, így parancsolom, akaratom légyen ok gyalánt.³⁸

Füsüs királytükrenek visszatérő gondolata, hogy az uralkodónak elsősorban önmagán kell uralkodnia, hogy ily módon tükröt tartson alattvalóinak is. Az indulatokon való uralkodás azt is jelenti, hogy nem enged a törvények megszegésére ösztönző készleteiseinek: ne legyen olyan a törvény, mint a póknak hálója, melyben az „alázatosak s igyefogyottak” fennakadnak, a király pedig „elszakasztván által mégyen rajta”. Azokra az országokra, ahol ez a „fene vad természetű szokás fészket ver”, romlás következik, annak az országnak pedig, amelyben a törvényeket megtartó és megtartató „király és utána való uralkodók, mint az ragyagó nap és az tündöklő hold az több csillagok között, fénylenek [...] bővelkedéssel való előmeneteli vagon.”³⁹

A Bethlen-reprezentáció egyik központi toposza Füsüsnél is a „Magyarországnak tündöklő csillaga”⁴⁰ A toposz a törvényről szóló első rész végén tűnik fel, és – akárcsak az ajánlás nap-, illetve csillag-toposza – a törvények helyreállításának kontextusában jelenik meg. Füsüs apokaliptikus várakozással ír az új időkről, melyek eljövetelét a Bethlennel asszociált üstökös csillag jósolja. Az 1618-ban feltűnt üstökös csillagot a

33 Uo., 111.

34 Uo., 155.

35 Uo., 183.

36 Uo., 215.

37 Gérard GENETTE, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Kevin SHARPE, *Reading Revolutions: The Politics of Reading in Early Modern Europe*, New Haven–London, Yale University Press, 2000, 43–45.

38 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, Ajánlás.

39 Uo.

40 Uo., 12.

kortársak különféleképpen magyarázták: Redmeczi T. Jánosnál az igaz hívőket megszabadító Bethlen eljövételét jelzi,⁴¹ míg Melotai Nyilas Istvánnál az isteni harag, vérontás és pusztulás hírnöke.⁴² Füsüs Jánosnál a toposz törvények helyreállítására irányuló várakozásának ad keretet:

Ez mennyei jegy vezérlette felségedet, hogy ez utolsó időben lenne Magyarországnak Jósiás királya, hazájának atyja. Legyen azért a mi Urunk Istenünk áldott, ki felségedet annyira szerette, hogy helyheztené az ő székiben... hogy szolgáltnál igazságos ítéletet, és minden jó rendeléseknek lennél erős oltalmazó oszlopa, jobbítója és megtartója.⁴³

Milyenek lennének tehát azok a „jó rendelések”, amelyeket Bethlennek oltalmaznia, jobbítania, megtartania kellene? És milyenek azok az erények, amelyeket meg kell testesítenie, nemcsak azért, mert reprezentációs érdekei esetleg így kívánják, hanem mert „az királynak (és egyéb felső renden valóknak) példájához szabja magát az egész ország”?⁴⁴

Az uralkodó elsődleges feladata a törvények kibocsátása. Törvények nélkül az emberi társadalom a gonoszság prédájává válik, a közönséges polgári társaság pedig elpusztul. A törvény pedig mindenkire vonatkozik, az uralkodókra is. Az istenfélő király „az ő hatalmában nem nézi azt, mit cselekedhetik ő meg, hanem inkább azokra figyelmez, az melyek az törvényektől meg engettetett szabadok [...]. Mert nem minden az mit cselekedhetik az király, és más hatalmas uralkodó, szabad ő nékie.”⁴⁵ És bár az Isten törvényei önmagukban tökéletesek, „az szép rendelésekből küszármazó egyeségnek okáért” azokkal egyező emberi törvényekre is szükség van, amelyek uralkodókra és alattvalókra egyaránt vonatkoznak.⁴⁶ Az isteni törvények újra „elolvasása” és az azokkal egyező rendelések kiadása valósul majd meg, „mikor eljövend az egész Magyarországnak levő Izrael.”⁴⁷ Az új idők, melyek eljövételét Bethlen, Magyarország tündöklő csillaga hirdeti, ezzel a várakozással terhesek Füsüsnél, hiszen a jelenbeli siralmas állapotok oka, hogy „nincsenek az jobbágyok között való törvények és jó rendelések”.⁴⁸ A nemzeti királyság, azaz Bethlen királlyá választása melletti legfőbb érv is Füsüsnél a törvényesség helyreállítása, „mivelhogy az Istennek törvénye és az országnak jó rendelése nem mástól, hanem az itthon köztünk lakozó jó magisztrátustól őriztetik meg”.⁴⁹

41 REDMECZI T. János, *Az felséges Bethlen Gábornak ötrendbeli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről*, Kassa, 1622. RMNY II, 1265 = *Bethlen Gábor emlékezete*, szerk. MAKKAI László, Bp., Gondolat, 1980, 572.

42 MELOTAI NYILAS István, *A Speculum Trinitatis előljáró beszéde*, Debrecen, 1622. RMNY II, 1262 = *Bethlen Gábor emlékezete*, i. m., 600–601.

43 PATAKI FÜSÜS, i. m., 23.

44 Uo., 22.

45 Uo., 4.

46 Uo., 12.

47 Uo.

48 Uo., 20.

49 Uo., 26.

A tizenkét drágakő, a fejedelmi erények hordozói egyben a mennyei Jeruzsálem fundamentumai, írja Füsüs a királytükör záró soraiban.⁵⁰ A földi és mennyei királyság megfeleltetésének kálvini gondolata, miszerint a világi kormányzás, ha megfelel céljainak, a mennyei királyság előhírnöke,⁵¹ Bethlen nevének etimológiájában is megjelenik: „Bethlenfalvában való születése az királynak, ez utolsó monarchiának megavult idejében, álmadozza az Bethlenben született örökké való királynak véghetetlen birodalmát, és ítéltre hamar való eljövételit.”⁵² A mennyei birodalom, amely a földi birodalom, erő és hatalom eltörlése után jön el, fő jellemzője szintén a törvény kiteljesedése: „az Isten az ő királyi pálcájának igazságával az törvények szerint tökéletesen gubernálván, akoron minden módon tökéletessé teszi...”⁵³

Az uralkodó és a törvények viszonyának tárgyalására Füsüs többször visszatér, klasszikus és bibliai példák sorával támasztja alá azt a – felszólító módban is megfogalmazott – gondolatot, hogy „az királyok, fejedelmek és egyéb uralkodók [...] önnön magok törvények magoknak legyenek”,⁵⁴ vagy, mint a dedikáció latin széljegyzete is kiemelte, „quale ius absolutissimum habet Deus in suas creaturas tale dominium Rex in suos subditos non habet.”

A „princeps lege solutus est. Az fejedelem szabados az törvénytől” gondolatát, melynek cáfolására Füsüs a dedikációt, illetve a könyv első részét is felépíti, az európai eszmetörténetben abszolutizmusként ismerjük. A kifejezéshez a különböző nemzeti historiográfiákban eltérő értéktartalmak társulnak: míg az angol irodalomban a Stuart abszolutizmus-vita, különösen I. Jakab hatalomgyakorlásának és politikai gondolkodásának kérdése az önkényes hatalomgyakorlás lehetősége, a parlament és a király viszonya és végső soron a forradalom okai körül forog, Kelet-Közép-Európában inkább az állam bürokratikus és katonai hatalmának megerősítését társítják hozzá.⁵⁵ Az erdélyi fejedelmi hatalom természetét tárgyaló magyar történettudomány szerint Bethlen Gábor esetében is inkább feudális centralizációról beszélhetünk, amely a nyugati historiográfiában használatos *abszolutizmus* kifejezéssel nem jellemezhető.⁵⁶ Mindez természetesen nem zárja ki az abszolutista politikai eszmék megfogalmazását, ám a magyar nyelvű királytükörök eszmetörténeti szempontú olvasása mindenképpen megkívánna az irodalomtörténetünkben hosszú ideje, reflektálatlanul használt abszolutista jelzőjük felülvizsgálatát.

50 Uo., 322.

51 SZENCI MOLNÁR Albert, *Az keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*, Frankfurt, 1624. RMNY II, 1308, 1507.

52 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, mutató.

53 Uo., 322–323.

54 Uo., 19.

55 Glenn BURGESS, *Absolute Monarchy and the Stuart Constitution*, New Haven–London, Yale University Press, 1996; Nicolas HENSHALL, *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*, London–New York, Longman, 1992, 1–6; Heinz SCHILLING, *Religion, Political Culture and the Emergence of Early Modern Society: Essays in German and Dutch History*, Leiden–New York–Köln, E. J. Brill, 1992.

56 TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormányzata, 1540–1690*, Bp., Akadémiai, 1980; PÉTER, *i. m.*, 654; RÁCZ Lajos, *Főhatalom és kormányzás az erdélyi fejedelemségben*, Bp., Akadémiai, 1992.

Az emberi törvények az isteni törvényekből származnak, ezért „az kik az törvénynek hadnak uralkodni, az Istennek engedik meg az uralkodást az ő szava által; az kik viszont az embernek engedik meg az uralkodást, az fene bestia, oktalan állatnak engedik meg az elől járást.”⁵⁷ Füsüs itt Arisztotelész *Politikájának* második könyvére, a törvény illetve az egyén uralmának szembeállítására hivatkozik.⁵⁸ Korábban Ciceróval magyarázza, hogy „az törvény nem egyéb, hanem Istennek ajándékából vött igaz értelem, mely az tisztességes dolgokat parancsolja, az tisztátalanokat viszontagsággal tiltja.”⁵⁹ Ki rendelkezik tehát a törvények kibocsátásához szükséges értelemmel? A törvények isteni megalapozásából következően azok, akiket Isten az uralkodásra elhív, és fel is ruház a szükséges értelemmel. Bethlen isteni elhívása is ezt jelenti: „Az mennyei királynak segedelméből Felséged állathatja helyére mind az Isten törvényének erejét, s mind peniglen a jó rendelésekből küfolyó ékes gubernálásnak tündöklő formáját, melyet szabadon követ az országnak csendes arany békessége...”⁶⁰

Az uralkodás isteni jogalapjának koramodern érvrendszerei gyakran az uralkodó feladataira és kötelességeire összpontosítanak.⁶¹ Az uralkodó isteni elhívásából Füsüsnel is elsősorban kötelességek származnak. A szerencséről szóló eszmefuttatása szerint az emberek előmenetele Istentől adatik, hiszen az egész világ „szerző oka”⁶² Isten. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az előjárók ne viselnék saját tetteik felelősségét, mert a szerző vagy elsődleges okok nem zárják ki a másodlagos vagy alárendelt okokat. Ezért nem háríthatják tetteik és azok következményeinek felelősségét Istenre, hanem törekedniük kell arra, hogy jól kormányozzanak.⁶³ Hogy pedig ne feledkezzenek meg erről a kötelességükről, tanácsadókra van szükségük, még az olyan „tisztá szívű s igaz szívű” királyoknak is, mint Bethlen.⁶⁴

Az utolsó ítéletre való apokaliptikus hivatkozások az uralkodói hatalom isteni jogalapjával összekapcsolódva szintén a fejedelem kötelességeire, illetve a törvényszegés következményeire figyelmeztetnek:

Hallád-é azért, akárki légy, ki az ajándékért az igazat elfordítod, avagy nem tudod-é, hogy az ítéletben Istennek személyét viseled, és az te ítéletedért jóvendőben számot kell

57 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 19.

58 Arisztotelész kiemelt helyen szerepelt a Heidelbergben oktatott szerzők között, lásd HOTSON, *Johann Heinrich Alsted, i. m.*, 26.

59 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 5.

60 *Uo.*, 21.

61 J. W. ALLEN, *English Political Thought 1603–1660*, London, 1938, 99–101; BURGESS, *i. m.*, 94–95.

62 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 292.

63 „Mikor neveztetik valamely jó és tökéletes dologban az felső ok, az Isten, nem rekesztetik ki az utána való alsó ok, mely az felsőtől függ. Úgy, mint az hadakozásban, úgy vagy, hogy Istené az győzedelem, de úgy mondatik kivályképpen Istenének lenni, hogy Isten után az jó hadakozáshoz tudó eszes vezére és fejedelme is légyen. Miként az alsók az felsőktől, az utána való az előjáróktól hallgatnak, így mikor neveztetik az felső és előjáró, nem rekesztetnek ki az alsók és utána való. Nem mondhatja azért az Gubernátor, akár mint gubernáljam az országot, akár hogy viseljem az hadat, mivel hogy mindenekre Isten visel gondot, ha jól kell lenni, jól léssen. Sőt inkább minden tehetségével azon erőlködjék, miképpen legjobb módjával viselhesse az hadat, és gubernálhassa az országot.” *Uo.*, 294.

64 *Uo.*, 117.

adnod? Mit felelsz akkoron? Fejed felett az megharagudt ítélő bíró, az Úr Jézus Krisztus, hogy az kit hamisan az emberek halálra ítélnék, igazán megítélje ez világot; alattad az tophet avagy Gehimnom kínlódásnak völgye, holott vagyon ördögi dobolások között való sírás-rívás, láng miatt fogaknak csikorgása; jobb kezed felől az ördögöknek iszonyatos vádoló serege, kik minden gonoszságodat felírták; bal kezed felől az te sok ezer hamis ítéletid, az igazságnak elárulásából gyűjtött gazdag fösvenységednek vétkei. Elöl víz, hátul tűz. Akármely felé fordulj, készen vagyon ez te hamis lelked ismétetnek megolthatatlan tüze, az örök kárhozat.⁶⁵

Az uralkodás isteni jogalapjának implikációihoz hasonlóan szolgálja az intést és figyelmeztetést Füsüsnél a Bethlen-reprezentáció központi ószövetségi toposza, a Dávid-párhuzam.⁶⁶ Bethlen hadi sikerei a zsoltárszerző Dávid szavaira, „az mindenható Istentől sebesen ellőtt nyíl”-ra emlékeztetnek.⁶⁷ Dávid maga a megpróbáltatásokban kitartó király, akit Füsüs az erősség fejedelmi erényének megtestesítőjeként állít példaként Bethlen elé, amikor a „halandó Bethlent” a fenti Horatius-idézettel inti állhatatosságra és mértékletességre.⁶⁸ Ugyanakkor Dávid szolgál példaként a tisztjéről megfeledező, bűnös fejedelemre is:

Még az kik az eljövendő Messiás alatt vitézkedtenek is, az mértékletességnek megvetése miatt az országnak gondviseléséről elfeledkeztenek, és undokul eltántorodtanak. Dávid király nem paráználkodott volna, hogyha tisztiben igazán eljárta volna, Sámson nem fogattatott, és az filiszteusoktól szemé sem tolyattatott volna ki, hogyha Dalilának ölében, tőle megcsalattatván, el nem aludt volna. Salamon míg az Istennek templomát építette, addiglan az asszonyemberek bálványozásra nem hajhatták, hanem midőn ez világi gyönyörűségnek adta magát.⁶⁹

Bethlenre irányuló reményeinek és vele kapcsolatos várakozásainak megfogalmazásakor Füsüs az idők végezetét jósoló apokaliptika és a Krisztus második eljövételét, illetve az Új Jeruzsálem felépülését hirdető millenarizmus nyelvét beszéli. Bethlen az utolsó időkben jött el, amint Dániel könyve jövendöli, a vasból és cserépből formált szobor szarvát letörni, Füsüs értelmezésében „az napkeletről napnyugatra titettett monarchiának méltóságát megkisebbiteni”.⁷⁰ A világi hatalom eltörlésének radikális politikai implikációival ellentétben azonban szövege mindvégig a világi hatalom, a magisztrátus fontosságát, az uralkodóknak való engedelmességet hangsúlyozza, ennyiben műve a reformáció politikai gondolkodásának ún. „magiszteriális” változatához áll közel.⁷¹

65 Uo., 132–133.

66 Dávid király központi szerepéről a Bethlen-reprezentációban lásd HELTAI, *i. m.*, 159.

67 PATAKI Füsüs, *i. m.*, 111.

68 Uo., 83.

69 Uo., 232.

70 Uo., 115.

71 A radikális, ill. „magiszteriális” reformáció ellentétéhez összefoglalóan lásd Diarmaid MACCULLOCH, *Reformation: Europe's House Divided, 1490–1700*, London, Penguin, 2004, 106–212.

Mint láttuk, „jó gondviselők és magisztrátusok” nélkül az emberi társadalom elpusztul. Ezért a magisztrátus szükségességét tagadó anabaptisták tulajdonképpen a közönséges polgári társaság romlására törnek.⁷² Az alattvaló kötelessége pedig, hogy a magisztrátust tisztelje, félje és „elviselhető bosszúságtételét csendes elmével szenvedje”.⁷³ Azt a kérdést, hogy mi történik, ha a király vagy az előljárók elfordulnak az isteni törvénytől vagy „bosszúságtételük” túlmegy az elviselhetőn, Füsüs nem teszi fel. A királytükör műfajánál fogva nem ellenállás-tan, s nem az alattvalók jogairól, hanem az uralkodók kötelességeiről szól. Figyelmeztetésképpen azonban nála is megjelenik a Traianus császárról szóló anekdota, aki, mikor a császári méltóságot felöltötte, kardját átadta testőrének, mondván, hogy ha megszegné kötelességeit, fordítsák azt ellene. Hiszen (magyarázza Füsüs) a király méltósága a törvény méltóságától függ, és „ha az király az törvényt által hágja, tisztit mindjárt elhagyja, az respublicát erőtlentíti”.⁷⁴ Ugyanezzel az anekdotával magyarázta Alvinczi Bethlen és a magyarországi rendek Habsburg-ellenes felkelésének jogosságát.⁷⁵ Füsüs-nél azonban a büntetés Isten haragjában nyilvánul majd meg.

Bethlen Gábor még egy fontos vonatkozásban jelenik meg a királytükörben: mint a hit és az egyház támogatója. A fejedelemnek „Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéteményi”,⁷⁶ akárcsak személyes vallásossága, a Bethlen-reprezentáció egyik központi eleme. Nemcsak azért, mert támogatóinak ellensúlyozniuk kellett az erdélyi fejedelem oszmán kapcsolataira hivatkozó ellenpropaganda „mohamedán Gábor” toposzát,⁷⁷ hanem mert magyarországi hadjáratait a vallás védelmével indokolták. Az erősség fejedelmi erényét Füsüs-nél Bethlen azzal példázza, hogy „az igaz isteni tiszteletet minden zűrzavar és kegyetlenség nélkül, üdvességesen plántálta”.⁷⁸ A királytükör mottói maguk is a szöveg központi kérdéseként jelölik meg a prédikátorok státusát, járandóságuk és adómentességük kérdését. A problémának egyértelmű társadalmi és egzisztenciális tétje van a beszélő számára: „Megcsalattatik és megcsal az, valaki azt mondja: Nem jutottam még kuldulásra, hogy prédikátorrrá lennék, csak az leszen prédikátorrrá, az ki egyéb módon el nem élhet.”⁷⁹ A fejedelem dolga tehát, hogy a prédikátori rendnek is jó gondviselője legyen, ne hagyja sorsukat a „balgatag községre”.⁸⁰ A fejedelem azonban csak külső dolgokban gondviselője az egyháznak, lelkiekben ő is függ a prédikátoroktól, mert csak ők prédikálhatják „az törvényt és az Evangéliomot”.⁸¹ Ezért parancsolta Jakab is fiának a *Királyi ajándékban*, hogy „senkit nagyobbra ne böcsüljön,

72 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 53.

73 *Uo.*, 320.

74 *Uo.*, 15.

75 ALVINCZI PÉTER, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből, vál. és ford.* HELTAI János, Bp., Európa, 1989, 21.

76 REDMECZI, *i. m.*, 548.

77 Vö. GÁL István, *Maksai Péter angol nyelvű Bethlen-Gábor életrajza 1629-ből*, ItK, 80(1976), 227–228.

78 PATAKI FÜSÜS, *i. m.*, 76.

79 *Uo.*, 42.

80 *Uo.*, 41.

81 *Uo.*, 40.

mint az jó prédikátort”.⁸² Állam és egyház viszonyának tárgyalása tehát elsősorban a prédikátorok státusát hivatott erősíteni, és ennek a célnak rendelődik alá Bethlen Gábor, de maga Jakab király dicsérete is. A *politia ecclesiasticának* ebben az elképzelésében, ahol a prédikátorok is részei a magisztrátusnak, és feladatuk, hogy az emberi törvények alapjául szolgáló isteni törvényt hirdessék, a fejedelem kötelessége „az országnak rendeléséről és gubernálásáról az Istentől való tanácskérése, azaz az Szentírásból, melyben szól az Isten, és annak igaz hirdetőitől való értekezése, és annak szerént való engedelmissége.”⁸³

Pataki Füsüs János királytükrének Bethlen-hivatkozásai tehát egyszerre szolgálhatták a fejedelem reprezentációs-legitimációs érdekeit és a prédikátor-szerző saját kommunikációs céljait. A kétfajta funkcióhoz kétfajta beszédmód társul: intő és dicsőítő részek váltogatják egymást, illetve a két cél ugyanabban a szövegrészben is megvalósulhat. A Bethlen-reprezentáció központi toposzai, a fejedelem állhatatossága, az egyháznak nyújtott támogatása, az ószövetségi és történelmi párhuzamok, az apokaliptikus és millenarista várakozások Füsüsnél sajtos lokális jelentésekkel telítődnek, a törvények elsőbbségét, az uralkodónak az alattvalókkal és egyházzal szembeni kötelességeit hangsúlyozó argumentációt szolgálják. Ezért a fejedelmi reprezentáció 1626-ra már rögzült elemei a Füsüs által beszélt politikai nyelvek egyikeként tarthatók számon az uralkodás isteni jogalapja, a cicerói humanizmus vagy kálvinista politikai teológia nyelvei mellett. Az így létrejövő szöveg pedig nemcsak a fejedelem, hanem az egész közösség számára kívánja felmutatni a mindennapi és politikai élet követendő normáit.

82 Uo., 42.

83 Uo., 48.